

СЕКЦІЯ 2
СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА В УМОВАХ КРИЗИ:
СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИSOCIAL SUPPORT IN CRISIS CONDITIONS:
SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Статтю присвячено висвітленню проблем соціальної підтримки з огляду на психологічні та соціологічні фактори. Важливість соціальної підтримки в умовах криз полягає в тому, що вона здатна забезпечувати як психологічну, так і матеріальну допомогу окремим індивідам чи групам осіб.

У статті підкреслюється, що криза – це не тільки економічні чи політичні потрясіння, а також соціальні та психологічні зміни, які здатні зруйнувати звичний порядок. Саме соціальна підтримка за таких обставин може допомогти особам впоратися із психологічним стресом, зменшити рівень соціальної напруги та сприяти відновленню довіри між громадським сектором та державними інституціями.

Наведено приклади і види різних типів криз і кризових явищ – від політичних, економічних до екологічних та гуманітарних. Акцентовується увага на прикладах соціальної підтримки та соціальної згуртованості саме в Україні. Розкривається важливість психосоціальної підтримки військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, найменш захищених груп населення, а також усіх людей, які перебувають у кризовому стані чи знаходяться в особливо небезпечних умовах.

Наведено перелік міжнародних організацій, які надавали та надають різну допомогу під час кризових подій. Також розглядаються економічні аспекти соціальної підтримки, де антикризові державні програми і громадські організації забезпечують фінансову допомогу, субсидії та освітні програми для перекваліфікації.

Загалом, соціальна підтримка в умовах кризи є важливим фактором, що визначає здатність індивідів і громад подолати труднощі та відновити стабільність. Психологічна підтримка допомагає зберегти емоційний баланс і сприйняття кризи як тимчасової ситуації, тоді як соціологічний аспект, зокрема роль інституцій і соціальних мереж, сприяє забезпеченню базових потреб і соціальної солідарності. Взаємодія між цими аспектами є необхідною для ефективного подолання будь-якої кризи, тому вивчення соціальної підтримки в кризових умовах з погляду як психології, так і соціології дозволяє більш повно оцінити, як на рівні індивіда та суспільства можна мінімізувати негативні наслідки кризових ситуацій і забезпечити сталий розвиток після них.

Ключові слова: соціальна підтримка, криза, кризова ситуація, подолання кризи, соціальна адаптація, психологічна стійкість,

психологічні аспекти кризи, соціологічні аспекти кризи.

The article is dedicated to highlighting the issues of social support from the perspective of psychological and sociological factors. The importance of social support in crisis situations lies in its ability to provide both psychological and material assistance to individuals or groups of people.

The article emphasizes that a crisis is not only economic or political upheavals but also social and psychological changes that can disrupt the usual order. In such circumstances, social support can help individuals cope with psychological stress, reduce social tension, and contribute to the restoration of trust between the public sector and state institutions.

Examples are provided of different types of crises and crisis phenomena – from political, economic to environmental and humanitarian. The article focuses on examples of social support and social cohesion specifically in Ukraine. It highlights the importance of psychosocial support for military personnel, internally displaced persons, the most vulnerable groups of the population, as well as all individuals who are in crisis situations or particularly dangerous conditions.

A list of international organizations that have provided and continue to provide various types of assistance during crisis events is given. The economic aspects of social support during a crisis are also discussed, where state programs and non-governmental organizations provide financial aid, subsidies, and training programs for requalification.

In general, social support during a crisis is an important factor that determines the ability of individuals and communities to overcome difficulties and restore stability. Psychological support helps maintain emotional balance and the perception of the crisis as a temporary situation, while the sociological aspect, particularly the role of institutions and social networks, contributes to ensuring basic needs and social solidarity. The interaction between these aspects is necessary for effectively overcoming any crisis. The study of social support in crisis conditions from both psychological and sociological perspectives allows for a more comprehensive assessment of how both individuals and society can minimize the negative consequences of crisis situations and ensure sustainable development after them.

Key words: social support, crisis, crisis situation, crisis management, social adaptation, psychological resilience, psychological aspects of crisis, sociological aspects of crisis.

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.5>

Грищенко Н.І.

старша викладачка кафедри соціології та політичних наук
Державний університет
«Київський авіаційний інститут»

Вступ. У будь-який час і в будь-якому суспільстві криза, незалежно від її характеру, форм прояву тощо, завжди постає як серйозний виклик або випробування як для окремих індивідів, так і соціальних груп загалом. Криза призводить до дестабілізації вже чинних соціальних структур, викликаючи при цьому глибокі трансформації в психологічній та соціальній реальності. Це може бути як економічна рецесія, збройний конфлікт, війна, так і стихійні лиха, пандемії, екологічні катастрофи. Кожен із цих чинників на певному етапові має специфічний і часто непередбачуваний вплив як на окремих індивідів, так і на суспільство загалом.

У кризовий період соціальна підтримка стає ключовою стратегією та виступає важливим елементом, який здатен не лише допомогти як окремим індивідам, так і соціальним групам загалом долати труднощі, але й сприяти їх адаптації до нових реалій життя, забезпечуючи збереження психологічної стійкості та соціальної згуртованості.

Тема соціальної підтримки охоплює численні аспекти індивідуального і колективного рівня. Оскільки зазначена тема має широке поле для вивчення, цією проблематикою займалися представники різних наукових шкіл та різних напрямів науки. Серед них можна виділити економічні, соціологічні, психологічні тощо сфери знань, які привносять свою особливу перспективу до розуміння і розкриття того, як соціальна підтримка може допомогти в ефективному подоланні кризових ситуацій, підтримці та збереженні психічного і фізичного здоров'я індивідів, а також може сприяти забезпеченню соціальної стабільності в умовах великих потрясінь. Соціальна підтримка може включати зниження рівня соціальної напруги, недопущення руйнації чи дестабілізації інститутів громадянського суспільства та допомогу у відновленні довіри між різними соціальними групами та державою в особі її інституцій.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідеї, які пов'язані з теорією кризи, були сформульовані У. Томасом ще на початку ХХ століття. Вчений вважав, що криза – це певний процес, який рушить установленний порядок і вимагає адаптації до нових умов через зміни в поведінці. Ключовими чинниками, які сприяють подоланню кризових ситуацій, він вважав високий рівень розвитку соціальної групи чи системи, наявність авторитетних лідерів, орієнтацію на цілеспрямоване подолання труднощів, а також здатність до нестандартного підходу і гнучкості в прийнятті управлінських рішень [6].

Українські вчені протягом останніх років також активно досліджують тему соціальної підтримки в умовах кризи. Г. Ситник вивчає питання кризи в контексті національної безпеки і розглядає кризові ситуації «як явища, які є небезпеками для системи, бо вони заперечують її природну визначеність, але водночас вони є невід'ємною властивістю її буття, оскільки можливість заперечення її визначеності згідно із законом «заперечення запе-

речення» міститься в самій системі, а масштаб, спрямованість, динаміка та інші характеристики цих соціальних явищ мають об'єктивно-суб'єктивну природу» [4].

Оскільки кризові явища є невід'ємною частиною процесу розвитку економіки, політики, психології, соціології, то їх у своїх працях досліджували Б.М. Данилишин, О.Г. Злобіна, В.В. Кириченко, М.О. Шульга, Т.М. Титаренко, Л.О. Шевченко, О.О. Шевченко, І.М. Щербакова та ін.

У сфері соціальних послуг та соціальної роботи феномен кризи під час війни досліджує О.М. Плахова [3]. У сфері психічного здоров'я феномен соціальної підтримки в період кризових потрясінь, спричинених війною, вивчає Л.М. Карамушка [2].

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати кризову ситуацію з погляду психології, то вона інтерпретується більшістю науковців як особлива форма складних життєвих обставин, тобто це ті фактори, які зумовили особистісний стан кризи. О.О. Буковська вважає, що криза – це така ситуація, яка спонукає особистість до здійснення радикальних змін чи прийняття кардинальних рішень [1, с. 22]. Але можна стверджувати, що для того, щоб особистість прийняла радикальні для неї рішення чи здійснила будь-які деструктивні дії, має бути підґрунтя. У кризових ситуаціях особистість є особливо чутливою до найменших зовнішніх змін і впливів.

Одним із перших аспектів соціальної кризи, який вивчали українські психологи, є вплив змін у суспільстві на психічне здоров'я. У періоди економічної нестабільності, революцій або воєнних конфліктів люди часто переживають стресові ситуації. Проблеми з адаптацією до нових соціальних реалій, втрата соціальних ролей або соціальної підтримки можуть призвести до розвитку психічних захворювань. Соціальні зміни можуть ставити людину перед необхідністю кардинальних переосмислень власної ідентичності та соціальних ролей, що створює великий психологічний стрес.

Як період тривалої соціальної напруженості кризи розглядає О.Г. Злобіна. Вчена стверджує, що в суспільстві, яке опинилося в кризовому стані, відбуваються значні порушення в його цілісному функціонуванні. Надалі ці порушення призводять до руйнування усталених форм організації суспільства, тому що руйнуються функції всіх соціальних інститутів, починаючи від економічних, політичних, соціальних і закінчуючи культурними та моральними. І в результаті виникає збій у взаємодії між інститутами та групами кризового суспільства, що призводить до дезорганізації соціального порядку [5, с. 5–8].

Соціальна підтримка в умовах кризи допомагає як окремим індивідам, так і групам осіб зберігати психологічну стійкість до потрясінь та адаптуватися до складних умов життя. Залежно від типу кризи соціальна підтримка може надаватися як державними структурами, громадськими організаціями, фондами, так і родиною або соціальними

групами. Також потрібно відмітити і роль міжнародних організацій у соціальній підтримці саме в період кризи держав, що переживають збройні конфлікти, воєнну агресію, повномасштабну війну чи політичну нестабільність. Ці держави потребують екстреної допомоги для відновлення соціальних і економічних систем, підтримки внутрішньо переміщених осіб і біженців, а також для мінімізації соціальних наслідків економічної депресії.

Міжнародні благодійні організації забезпечують важливу фінансову, гуманітарну та технічну допомогу, допомагаючи державам, які перебувають у стані економічної кризи, в стабілізації економічної ситуації, у відновленні цивільної інфраструктури, в підтримці соціальних програм для найменш захищених груп населення.

Такі організації, як ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз, а також численні благодійні фонди, відіграють важливу роль у кризових ситуаціях, надаючи кредити, гранти, організовуючи постачання гуманітарної допомоги та підтримуючи ініціативи щодо зменшення порогу бідності, забезпечення продовольчої безпеки, доступу до медичних, соціальних та освітніх послуг.

З психологічної точки зору соціальна криза є не лише економічним і політичним викликом, а й глибоким психосоціальним феноменом, який потребує комплексного підходу до дослідження. Вивчення цього феномена українськими психологами дає змогу розуміти, як соціальні зміни впливають на психічний стан людей, а також як можна мінімізувати негативний вплив кризових ситуацій, підтримуючи індивідуальну та колективну психологічну стійкість.

В умовах кризи масові соціальні рухи часто стають відображенням колективних переживань, невдоволення наявним порядком або відчуття соціальної несправедливості. Ці рухи можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на суспільство залежно від їхніх цілей, методів боротьби та рівня підтримки серед населення. Люди починають відчувати себе частиною чогось більшого, що може дати їм силу для боротьби за зміни. Це відчуття колективної ідентичності, що виникає під час таких рухів, є потужним інструментом психологічної мобілізації. Наприклад, Революція Гідності є яскравим прикладом того, як соціальний рух може об'єднати різні соціальні групи для досягнення спільної мети.

Однак соціальні рухи можуть також спричинити значні соціальні напруги та конфлікти. Коли вони стають радикальними, нездатними знайти мирне розв'язання проблем або отримують насильницький характер, це може призвести до посилення ворожнечі між різними групами в суспільстві, в тому числі між учасниками руху та представниками держави чи опонентами.

Соціальні рухи в період кризи часто дають людям відчуття, що їхні інтереси збігаються з інтересами інших, і це дозволяє створити сильне

почуття спільної мети. Таке важливо для психічного здоров'я, оскільки індивіди, об'єднані спільними цілями, можуть відчувати себе менш самотніми в складних соціальних ситуаціях. Водночас сильне відчуття солідарності та причетності до великого процесу часто є основою для підвищення активності та готовності до дій.

Соціальна підтримка в умовах кризи може виражатися в таких діях, як:

1. Психологічна підтримка під час військових конфліктів, збройних протистоянь, активних бойових дій та війни зокрема.

В Україні після Революції Гідності та початку війни ще десять років тому зросла потреба в комплексній програмі психологічної підтримки як для учасників бойових дій, добровольців, родин загиблих, так і для мирних жителів, які перебували в зоні активних бойових дій і вимушено стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Мобільні психологічні групи виїжджали в зону бойових дій для надання першочергової психологічної допомоги (ППД) постраждалим. Ці групи допомагали відновити емоційний баланс і надавали підтримку людям, які перебували в стані стресу.

Родини, які втратили своїх рідних або пережили травмуючі події (втрата житла, роботи, власної справи, зрада рідних/друзів/знайомих тощо), ще не отримували такої підтримки, яку тепер можна отримати, починаючи з 2022 року, з початку повномасштабного вторгнення. Консультації та безкоштовна підтримка психологами/психотерапевтами найбільш уразливих категорій населення для того, щоб адаптуватися до нових умов життя, пропонуються на місцях в кожній ОТГ, яка не перебуває в зоні активних бойових дій. В Україні, особливо в умовах повномасштабної війни, психологічну підтримку надають численні організації, як українські, так і міжнародні.

На офіційному сайті МОЗ України розміщена інформація та телефони гарячих ліній та служб підтримки, які безкоштовно надають першу психологічну допомогу, а саме окремі два напрями служби – підтримка для цивільних та підтримка для ветеранів. Служби підтримки для цивільних – це лінія Національної психологічної асоціації, лінія емоційної підтримки Міжнародної організації з міграції (МОМ), лінія міжнародної гуманітарної організації «Людина в біді», лінії Київського міського центру психолого-психіатричної допомоги за станів душевної кризи, Національна лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я Lifeline Ukraine, ГО «Ла Страда-Україна», контакт-центр Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) та онлайн-платформа безоплатної професійної психологічної допомоги, створена в рамках проекту USAID «Розбудова стійкої системи громадського здоров'я», який виконує організація «Пакт» – Mental Help.

Служби підтримки для ветеранів – ветеранська спільнота Veteran Hub, коаліція ветеранських просторів, Лісова поляна, гаряча лінія кризової

допомоги та підтримки Українського ветеранського фонду при Мінветеранів для ветеранів та членів їхніх родин, ГО «Вільний вибір», мобільний застосунок «База». Крім вищезазначених служб є ще велика кількість ГО та фондів, волонтерських ініціатив, які на місцях надають на безкоштовній основі ППД.

Особливу увагу в контексті соціальної підтримки в умовах кризи варто приділити мігрантам і біженцям, які стикаються з численними труднощами під час кризових ситуацій. Переміщення в нову країну може супроводжуватися низкою психологічних та соціальних стресорів: втрата дому, культурний шок, мовний бар'єр, соціальна ізоляція та інші фактори.

Психологічна підтримка біженців та мігрантів є ключовою для їх успішної інтеграції в новій країні. Люди, які отримують психологічну підтримку під час переселення, мають менший ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та тривоги.

У контексті мігрантів та біженців особлива увага повинна приділятися інтеграційним програмам, які допомагають людям адаптуватися до нових умов життя та зберігати психічне здоров'я. Важливо, щоб ці програми були комплексними і взаємопов'язаними, враховуючи культурні, економічні та інші фактори, що можуть впливати на процес адаптації біженців і мігрантів. Тільки через спільні зусилля фахівців можна створити сприятливе середовище для інтеграції, яке забезпечить довготривалу соціальну стабільність і добробут для тих, хто пережив кризу.

2. Фінансова допомога в умовах економічних криз.

Під час економічних криз, як, наприклад, під час світової фінансової кризи 2008 року або в умовах пандемії COVID-19, держави впроваджували соціальні програми для підтримки найбільш уразливих верств населення. В Україні під час пандемії уряд запровадив програми компенсацій для безробітних, надавав субсидії на оплату житлово-комунальних послуг і зменшив податкове навантаження для фізичних осіб-підприємців (ФОП) з числа малого та середнього бізнесу. Також були урядові ініціативи, програми від громадських організацій та волонтерські ініціативи в допомозі отримання нових компетенцій. Організація численних онлайн-курсів для перекваліфікації, навчання новим професіям допомогли людям легше адаптуватися до нових економічних умов.

3. Підтримка під час екологічних катастроф.

У разі природних катастроф, як-от повені, землетруси чи пожежі, як державні органи, так і міжнародні гуманітарні організації надають допомогу у вигляді медикаментів, продуктів харчування, організації тимчасового житла та відбудови зруйнованих будинків. Наприклад, Організація Червоного Хреста надає гуманітарну допомогу та організовує пункти для надання психологічної підтримки постраждалим.

У кризових ситуаціях важливою є роль соціальних мереж, які можуть виступати як ресурс підтримки, допомагаючи людям знайти необхідні ресурси, спілкуватися з іншими та поділитися досвідом. Наприклад, під час природних катастроф часто виникають волонтерські ініціативи, які мобілізують людей на допомогу своїм співгромадянам. Це створює відчуття солідарності та згуртованості, що своєю чергою допомагає подолати кризу.

4. Підтримка під час пандемії (зокрема, COVID-19).

У період пандемії COVID-19 було організовано різноманітні платформи для інформування громадян про заходи безпеки, доступні медичні послуги. Наприклад, уряди та міжнародні організації розміщували інструкції про те, як боротися з вірусом, де отримати допомогу, як замовити медичну консультацію онлайн. В умовах самоізоляції громадські та державні інституції пропонували послуги психологічної підтримки, організовували гарячі лінії для тих, хто переживав стрес через ізоляцію. В Україні діяли такі проекти, як гаряча лінія психічного здоров'я, де фахівці надавали консультації та психологічну підтримку; також волонтерські ініціативи по забезпеченню літніх людей та людей з числа малозабезпечених верств населення необхідними продуктами та медикаментами, щоб знизити ризик їх зараження та пом'якшити соціальні наслідки карантину.

5. Підтримка під час соціальних та політичних криз.

Суспільна підтримка через медіа та громадські організації постраждалих, які пережили насильство або були свідками трагічних подій. Медійні кампанії допомагають розповсюдити важливу інформацію про психологічну допомогу, а громадські організації забезпечують доступ до ресурсів для відновлення постраждалих. Суспільна солідарність і волонтерські ініціативи під час Революції Гідності в Україні стали основними каналами підтримки для людей, які потрапили в складні ситуації. Десятки тисяч людей долучалися до підтримки постраждалим та їхнім родинам, до організації та збору гуманітарної допомоги.

6. Емоційна та психологічна підтримка для працівників у кризових ситуаціях.

У великих компаніях та корпораціях під час економічних фінансових криз запроваджувалися програми корпоративної психологічної підтримки для своїх працівників. Оскільки кризи на роботі часто ведуть до професійного вигорання, зниження мотивації та продуктивності працівників, для цього організовувалися онлайн-консультації, тренінги з розвитку стресостійкості та відновлення емоційного стану всіх працівників компанії.

Під час повномасштабного вторгнення соціальна підтримка в Україні стала одним з основних складників для виживання та адаптації населення до умов війни. Надзвичайна ситуація, зокрема постійна загроза для життя, численні втрати, руй-

нування інфраструктури, масова міграція та гуманітарна криза, вимагали швидкої та ефективної організації підтримки на всіх рівнях – від держави до місцевих ініціатив. Психологічна підтримка – це не лише емоційна допомога, яку людина отримує від близьких або громади, а й важлива частина її здатності долати стрес та адаптуватися до кризових ситуацій. Під час криз люди потребують не лише інформації чи матеріальних ресурсів, а й підтримки на емоційному рівні, яка забезпечує відчуття безпеки та допомагає зберігати оптимістичний погляд на майбутнє, й одним з ключових аспектів психологічної підтримки є нормалізація переживань. Коли людина переживає стрес чи втрату, важливо знати, що її емоції – це природна реакція на кризову ситуацію. Згідно з дослідженнями Американської психологічної асоціації (APA), соціальна підтримка може зменшити ймовірність розвитку психічних розладів на 50%, якщо підтримка надається на ранніх етапах переживання стресової ситуації.

Крім того, важливою є взаємодія між індивідуальними і груповими стратегіями подолання стресу. Коли особа переживає кризу, вона часто звертається до групової підтримки (родини, друзів) для стабілізації емоційного стану. Ця підтримка може включати не лише вербальну допомогу, а й практичні дії – надання ресурсів, допомогу в організації побуту чи пошуку житла, що значно знижує рівень стресу.

Психологічна та соціологічна підтримка тісно переплітаються в умовах кризи. Наприклад, навіть якщо людина отримує матеріальну допомогу, але не відчуває емоційної підтримки або не має доступу до соціальних мереж, її здатність долати кризу може бути значно знижена.

З іншого боку, соціальна підтримка може бути відсутньою або недостатньою в умовах слабких соціальних зв'язків, коли певна громада не готова до мобілізації своїх ресурсів або інституції не здатні адекватно реагувати на кризу. Це може призвести до посилення соціальних конфліктів, дезорганізації та навіть до соціальних заворушень.

Висновки. Соціальна підтримка під час кризи є важливим інструментом для подолання труднощів, збереження психічного здоров'я та відновлення соціальної стабільності. Вона може здійснюватися через інформування, психологічну допомогу, матеріальну підтримку та сприяння соціальній інтеграції. Важливо, щоб підтримка була своєчасною, доступною та відповідною до потреб громадян, які переживають кризові ситуації. Осо-

бливо важливо, щоб соціальна підтримка була орієнтована на індивідуальні потреби кожної людини, зважаючи на її психоемоційний стан, соціальне положення та культурний контекст. Психологічна допомога, надана в період стресу чи травми, допомагає знизити рівень тривожності, депресії та інших негативних емоційних реакцій, що можуть виникати під час криз. Матеріальна підтримка, зокрема через надання житла, продуктів харчування або коштів, є необхідною для забезпечення базових потреб і стабільності життя.

Сприяння соціальній інтеграції, включаючи доступ до освіти, професійної підготовки та робочих місць, допомагає не тільки вирішити нагальні проблеми, але й створює можливості для відновлення довіри до соціальних інститутів та зміцнення національної ідентичності. Таким чином, соціальна підтримка в кризових умовах не лише забезпечує фізичну допомогу, а й сприяє психосоціальному відновленню, створюючи умови для повноцінної соціалізації та інтеграції в суспільство. Важливо, щоб ця підтримка була стійкою, системною та взаємодоповнювальною, залучаючи як державні, так і громадські організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буковська О.О. «Кризова життєва ситуація» в реабілітаційній діяльності психолога. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 7. Вип. 44. С. 21–30.
2. Карамушка Л.М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : метод. рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
3. Плахова О.М. Кризова комунікація в соціальній роботі в умовах війни. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2022. № 12. С. 33–39. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-04>
4. Ситник Г.П. Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479>
5. Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз : монографія / за наук. ред. О.Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 291 с.
6. Thomas W.I. Source Book for Social Origins: Ethnological Materials, Psychological Standpoint, Classified and Annotated Bibliographies for the Interpretation of Savage Culture. Boston : Gorham Press, 1909. P. 16–22.